

Державний вищий навчальний заклад
Запорізький національний університет
Міністерства освіти і науки України

КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ ВІСНИК

*НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНИЙ ЩОРІЧНИК
НИЖНЬОЇ НАДДНІПРЯНЩИНИ*

Випуск 32

- Історія Запорозького козацтва, археологія, краєзнавство та етнографія
- Міжнаціональні відносини і новітня історія
- Філософія, соціологія, педагогіка і психологія

Запоріжжя
“Просвіта”
2014

УДК 940.2(477ю64):908(477.64):1:316

ББК Т3(4Укр-43п)+Т4(4Укр-4-3п)

К 906

Засновник видання – Державний вищий навчальний заклад

«Запорізький національний університет»

Міністерства освіти і науки України

Журнал засновано у 1994 році

Збірник затверджений як фахове видання з філософії та історії

(Постанова президії ВАК України № 1-05/1 від 10 лютого 2010 р.)

Свідоцтво про державну реєстрацію: серія 33 КВ №15437-4009 ПР від 19.06.2009 р.

Випуск №32 рекомендовано до друку рішенням Вченої ради

Запорізького національного університету, протокол № 5 від 24 грудня 2013 р.

Редакційна колегія журналу:

Головний редактор – **В. І. Воловик**

Відповідальний секретар – **В. П. Снежко**

Члени редколегії:

Ф. Г. Турченко (заст. головного редактора), В. П. Бех,
Т. І. Бутченко, В. Г. Воронкова, О. Ф. Додонов, Р. О. Додонов,
В. А. Жадько, О. М. Ігнатуша, С. Л. Катаєв, Л. Д. Кривега,
М. А. Лепський, С. Р. Лях, В. Ю. Мурзін, В. О. Таран,
В. М. Тихомиров, Г. М. Тощев, М. О. Фролов, І. Г. Шавкун

Редактори відділів:

Історія запорозького козацтва, краєзнавство, археологія та етнографія – Г. М. Тощев

Міжнаціональні відносини і новітня історія – Ф. Г. Турченко

Філософія, соціологія, педагогіка і психологія – В. І. Воловик

Адреса редакції: 69600, м. Запоріжжя, МСП-41, вул. Жуковського, 66.

К 906

**Культурологічний вісник: Науково-теоретичний щорічник Нижньої
Надніпрянщини. – Запоріжжя, 2013. – Вип. 32. – 226 с.**

Зміст

I РОЗДІЛ.

ІСТОРІЯ ЗАПОРОЗЬКОГО КОЗАЦТВА, АРХЕОЛОГІЯ, КРАЄЗНАВСТВО ТА ЕТНОГРАФІЯ

<i>Мурзін В. Ю.</i> Анахарсіс і Скіл.....	7
<i>Мохнатюк І. А.</i> Українська історіографія в оцінці І. Я. Франка.....	10
<i>Чорноіваненко І. В.</i> Микола Скадовський: шлях до мистецтва.....	15
<i>Кривоший О. П.</i> Два погляди на один об'єкт дослідження: тилова повсякденність жінок козацького Запорожжя в працях Йосипа Ролле та Дмитра Яворницького.....	19
<i>Бойков О.Ю.</i> Роль релігійного фактору у процесі модернізації соціальної структури населення Півдня України (кінець XIX– початок ХХ ст.).....	26
<i>Самойленко І.Ю.</i> Університетські археологічні зібрання.....	30
<i>Бороденко О.А.</i> Матеріали фіiscalного та церковного обліку населення як джерело для дослідження становища самотньої жінки в Гетьманщині XVIII століття.....	34

II РОЗДІЛ.

МІЖНАЦІОНАЛЬНІ ВІДНОСИНИ І НОВІТНЯ ИСТОРИЯ

<i>Жад'ко В.А., Бідзіля П.О.</i> Мова як духовний базис суспільства.....	40
<i>Кондратюк Г.Н.</i> Тюркский вектор советской этнополитики межвоенного двадцатилетия.....	43
<i>Хрящевська Л.М.</i> Стратегія етнонаціонального розвитку незалежної України.....	48
<i>Андрєєв В.М.</i> Український вчений-універсал Віктор Петров на тлі радянської археологічної науки: Москва 1949-1956 рр.....	53
<i>Цибуленко Л.О., Твердовський А.Ю.</i> Трансформація і функціонування радянської системи соціального забезпечення у 1921 – 1923 рр. (за матеріалами Херсонщини).....	60
<i>Савенок Л.А.</i> Сучасний політико-правовий статус кримських караїмів.....	67
<i>Соколенко Ю.М.</i> Механізм реалізації культурних прав і свобод національних меншин в Україні.....	71

III РОЗДІЛ.

ФІЛОСОФІЯ, СОЦІОЛОГІЯ, ПЕДАГОГІКА, ПСИХОЛОГІЯ

<i>Воловик В. И.</i> Понятие научного процесса.....	78
<i>Лепський М. А.</i> Этимологическое поле и определение сущности понятия «сложность».....	82
<i>Кривега Л. Д., Зубов В.О.</i> Сучасна соціальна філософія: проблеми та напрямки розвитку.....	89
<i>Таран В.О.</i> Сучасна Україна та «ісламський» фактор.....	94
<i>Бондаренко О.В.</i> Сучасний український соціум у вимірі основних принципів соціально-економічного життя.....	102
<i>Утюж І.Г.</i> Сучасна освіта в контексті цивілізаційно-еволюційного розвитку.....	109

Проте в історії зі Анахарсісом та Скілом все ж таки пролилася кров, що порушувало право на життя представників правлячого «золотого» роду. На нашу думку, це й примусило офіційно звинуватити їх у зраді скіфським звичаєм та в поклонінні чужоземним – еллінським, богам. Тобто, кажучи сучасною мовою, звинуватити їх у державній зраді. Така версія мала надати легітимності їх смертній карі, заподіяної їм їх більш щасливими суперниками.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

- Бисенбаев Асылбек. Другая Центральная Азия. – Алматы, 2003.
- Бичурин Н.Я. (Иакинф). Собрание сведений о народах, обитавших в Средней Азии в древние времена. – Т. 1. – М.-Л., 1950.
- Виноградов Ю. Г. Политическая история Ольвийского полиса (Историко-эпиграфическое исследование). - М., Наука, 1989.
- Гумилев Л.Н. Удельно-лестничная система у тюрок в VI – VII вв. (К вопросу о ранних формах государственности) // СЭ. – 1959. - №3. – С. 11-25.
- Гумилев Л.Н. Древние тюрки. – М., 1967.
- Козин С.А. Социальные мотивы в Гесериаде (опыт историко-литературной характеристики) // Гесериада. – М.-Л., 1935. – С. 7-34.
- Материалы по истории древних кочевых народов группы дунху. – М., 1984.
- Мурзин В.Ю. Происхождение и ранняя история скифов. – К., 1990.
- Тизенгаузен В. Сборник материалов, относящихся к истории Золотой Орды. -Т. II. – М.-Л., 1941.
- Фрай Р. Наследие Ирана. – М., 1972.
- Хазанов А.М. Социальная история скифов. – М., 1975.
- Хара-Даван Э. Чингиз-хан как полководец и его наследие. Культурно-исторический очерк Монгольской империи 12-14 веков. - Алма-Ата, 1992.
- <http://ru.wikipedia.org/wiki>

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

СЭ – Советская этнография

SUMMARY

In his famous “History” Herodotus (IV, 76-80) tells about tragic fates of the Scythian prince Anacharsis, who fell from the hand of his brother, Saul, and the Scythian King Skil, who was murdered by his brother Oktamasad.

In our opinion, Scythian association had a specific structure inherent in most of the early states. It was accompanied by quite a peculiar system of transfer of supreme power - a senior member of the ruling family inherited it. Taking into account the number of members of such families and the right to apply for the power, the system of succession could not but lead to numerous conflicts within the ruling dynasties. Death of Anacharsis and Skil was precisely the result of such dynastic intrigue.

I.A.МОХНАТЮК

УКРАЇНСЬКА ІСТОРІОГРАФІЯ В ОЦІНЦІ І.Я. ФРАНКА

У статті розглядаються історіографічні погляди І. Франка, його характеристика історичних подій. Розглядається його науковий підхід і критичне ставлення до історичних робіт сучасників і попередників.

Життя і творчість Івана Франка припадає на другу половину XIX – початок ХХ ст. – епоху, коли заново осмислювалася історія нашого народу, коли український національний рух набирав нових сил, набував організованого політичного характеру.

Оцінка І.Я. Франком української історіографії має важливе значення. Вчений підсумував її досягнення аж до початку ХХ ст., показавши зародження і розвиток демократичної течії в історичній

науці на Україні. При наявності національних особливостей українська історіографія розглядалась вченим як складова частина світової історіографії.

Відомо, що розвиток історичної думки визначали певна епоха, певний суспільний лад, його ідеологія, розгортання суспільно-політичної боротьби. Науковці намагалися пояснити історичний процес, керуючись інтересами суспільних класів. Та й самі вони були виразниками поглядів цих класів. Це й зумовило постійний висхідний розвиток історичної науки.

Маючи це на увазі, І.Я. Франко писав: «Початок історії, се були беззв'язні записи про царів, війни, полководців, попів і т. под. З них пішли перші літописні списки («Повіті временных літ» по щасливому вираженню Нестора), писані звичайно або людьми близькими до всяких князів і царів, лицарями та вояками, або ченцями і попами: відсі двоякий їх характер, царський або попівський. Основа сей первісної історії була (після наших понять) дуже вузька, тож слідуєше покоління історичне мусило її перебудовувати в великом розмірі. Однак ж нове покоління вже народилось, іде на зміну старому; се сторонництво людове (демократичне), або краще сказати, се люд в немногих досі вчених своїх представниках... Царі, князі й попи уступають з першого плану, перестають бути двигачами історії, – на їх місце стає сам люд, його економічні відносини, його праця й розвиток» [1].

Розгляд історичної науки на Україні як складової частини історії суспільної думки І.Я. Франко розпочав з характеристики південноруських літописів, причому найбільше уваги приділив найдавнішому з них – «Повіті временных літ». Вчений вважав цю пам'ятку важливим джерелом для вивчення історії, загальноруською пам'яткою історичної думки, літературним твором давньої Русі [2, С. 19–20].

Серед думок, які висловив І. Франко у процесі довгого і серйозного вивчення «Повіті временных літ», слід відзначити застереження, що майже всі епізоди першої і другої її частин складені віршами, але не силабічними, а тонічними [2].

Важливим джерелом з історії України І.Я. Франко вважав Київський літопис, який був продовженням «Повіті временных літ» [3]. Нове літописне зведення, на його погляд, можна б назвати оповіданням про боротьбу Володимировичів (нащадків Володимира Мономаха) з Ольговичами (нащадками Олега Святославовича), причому симпатії його автора (людини світської, боярина і воїна) були на боці перших. Історик стисло передав зміст цього літопису [4, С. 13, 376–381].

Галицько-Волинський літопис в оцінці І.Я. Франка був найкращою письмовою пам'яткою Галицько-Волинського князівства, яка відзначається «... в високій мірі індивідуально закрашеною живістю стилю, що іноді задля своєї короткості в вислові стає загадковим і неясним, багатством фактів і трафістю характеристик поодиноких князів» [4]. Вчений звертав увагу на те, що автор літопису, також світська людина, «... дуже пильно нотує міжнародні зносини галицько-руських князів з уграми, чехами, німцями, ляхами та литовцями» [4, С. 381]. Не можна не віддати належного також і його твердженню, що у староруських літописах взагалі маемо справу «... не з одною особою, але з многими авторами різних часів і різних станів, а також з многими редакторами, що й від себе додавали дещо до різнородних писань, із яких складали свої літописні компіляції» [4, С. 222].

Продовженням Галицько-Волинського літопису І. Франко вважав Густинський літопис або «Кройніку», що висвітлює події до Брестського собору 1596 р. Проте при дослідженні цієї пам'ятки вчений помилювався, вважаючи, що автором Густинського літопису був монах Густинського монастиря М. Лосицький, який начебто написав цей твір у 1670 р. [4, С. 382]. Фактично М. Лосицький зробив лише пізніший список з якогось більш раннього примірника, будучи, таким чином, не творцем літопису, а його переписувачем.

Український історіограф М.І. Марченко, підтримуючи думку А. Єршова, стверджує, що автором Густинського літопису був Захарій Копистенський [5, С. 35].

Спеціальну працю написав вчений про Підгорецький літопис, що його побачив на львівській виставці українських рукописних пам'яток у 1890 р. Заголовок цього літопису починався словами: «Синопсис или краткое собрание историй...». Історик вважав, що Підгорецький літопис є якщо не дуже важливим, то все-таки цікавим джерелом до історії Прикарпатської Русі переважно 1662–1669 рр. [6, С. 122].

Порівняно багато уваги приділив І.Я. Франко Достовірному літопису, що дійшов до нас не в самостійній формі, а тільки в формі виписок, які зробив козацький полковий обозний з Прилук С. Лукомський у 1770 р. в його додатку до перекладу щоденника польського історика

М. Титловського про боротьбу з турками в 1620–1621 рр. Цей переклад разом з доповненням С. Лукомського був опублікований у четвертому томі літопису С. Величка.

I. Франко вважав Достовірний літопис головним джерелом звісток про життя Б. Хмельницького до 1647 р., хоча не все, що було сказане його автором, відповідало історичній правді. Звертаючи увагу й на такі важливі факти з історії українського народу, згадані в Достовірному літопису, як похід запорожців на чолі з П. Коняшевичем-Сагайдачним на Кафу, битви під Цецорою та Хотином, селянсько-козацьке повстання на чолі з Д. Гунєю і П. Павлюком та ін. [4].

Визвольна війна українського народу в 1648–1654 рр. та події на Україні у другій половині XVII ст. викликали появу цінних праць не тільки українських авторів (Самовидця, Грабянки, Величка, Боболинського), але й польських (Єрлича, Ткардовського, Каховського, Освенцима, Гордона, Темберського, Охотського та ін.) [4, С. 74]. Про праці українських авторів вчений писав: «...в кінці XVII і в першій половині XVIII ст. виникає на лівому березі Дніпра ряд більш великих історичних творів, починаючи з компіляції Боболинського до об'ємистих праць Самійла Величка, більш самостійного і навіянного гарячою любов'ю до України оповідання Самовидця і літопису Грабянки» [7, С. 307]. I. Франко дав високу оцінку українським літописам XVII – першої половини XVIII ст. Дослідник показав зразки наукового використання їх, відмітивши одночасно їх недоліки як історичних джерел, особливо літопису Величка [4].

Характеризуючи відомий історичний твір XVII ст. «Синопсис», автором якого, на думку I. Франка, був I. Гізель, вчений відзначав, що цей твір подавав переважно фантастичні відомості про ранню історію України і Росії, свідомо замовчував визвольну війну українського народу під проводом Б. Хмельницького [7, С. 75].

На другу половину XVIII ст. припадають спроби систематичного викладу історії українського народу західноєвропейськими вченими. У зв'язку з цим Франко називав праці Шерера «Histoire de la Petite Russie» та Енгеля «Geschichte der Ukraine und der Kozaken». Пріоритет у первих спробах критичної розробки історії України він віддавав М.М. Карамзіну, який у своїй «Історії держави Російської» дав «... прагматичне оповідання історії всієї Русі від початків аж до кінця XVIII ст., а в многочисленних нотах (примітках) згромадив велику масу історичного і культурного апарату, який і досі не стратив своєї вартості» [4, С. 74–75].

В одному з розділів своєї праці «Нариси історії українсько-руської літератури до 1890 р.» I. Франко зупинився на характеристиці «Історії русів», праць Д.М. Бантиш-Каменського і М.А. Маркевича. Говорячи про авторство «Історії русів», він відносив цей твір до творчого доробку Г. Полетики. Вчений зазначав, що в 1767 р. була створена Комісія депутатів для складання нового «Уложення». Від українського дворянства Полтавської губернії був посланий у Комісію і Г. Полетика. Останній запропонував Комісії свій проект політичного устрою Південної Русі. «Для обґрунтування цього проекту він склав меморіал на основі переданого йому Г. Кониським тексту літопису «Історія русов или Малой России» [4, С. 98–100]. Хоча авторство «Історії русов» до сьогодні не встановлено, аргументи I. Франка на доказ цього твердження доволі цікаві.

Оцінюючи в цілому значення українських літописів Самовидця, Величка, Грабянки та їх наступників – Боболинського, Лукомського, Рігельмана, автора «Історії русів» та інших, Франко відзначав: «З літературного погляду се було явище дуже цінне, здібне будити запал у широких масах народу, і аж у 19 віці ми побачили його значення для національного відродження і формування наших політичних ідеалів» [8, С. 88].

М.О. Максимовича I. Франко відносив до визначних видавців українських народних пісень, до видатних діячів української науки. Проте ґрунтовної характеристики Максимовича як історика Іван Франко не дав, але відзначив його вклад у вивчення історії освіти давньої Русі, українського книгодрукування та української бібліографії [4, С. 91–92, 384–385].

Дослідник схвалював також наукову спадщину Я.Ф. Головацького і О.М. Бодянського, підкреслював велике значення останнього у виданні «Чтений в Обществе истории, и древностей Российской» [4, С. 93, 106–107, 359]. «Чтения», на його погляд, є найкращим, справді величним пам'ятником невисипутої діяльності Бодянського. У них українські матеріали займали дуже багато місця [9, С. 14].

Видатним представником української історіографії XIX ст. був М.І. Костомаров. Його праці й донині мають пізнавальне значення. I.Я. Франко цікавився науковою спадщиною Костомарова, називаючи його великим українським істориком [10]. У листі до Е. Ожешко від 31 березня 1886 р.

бачимо перелік праць українських істориків, які були рекомендовані вченим письменниці для ознайомлення з історією України. І серед тих праць на першому місці стояли роботи М.І. Костомарова [11]. І.Я. Франко констатував, що Костомаров як публіцист виступив на захист української мови, особливо під час її цензурних переслідувань з боку російського царизму. Але його виступи з цього приводу, продовжував дослідник, відзначалися поміркованим лібералізмом [4, С. 116].

Наукова спадщина визначного українського історика В. Б. Антоновича досить велика і різноманітна. Він нагромадив значний фактичний матеріал. У своїй творчій спадщині І. Франко оцінив значення і визначив місце Антоновича в українській історіографії, дав характеристику всього позитивного, що було, на його думку, в його науковій спадщині. Як одну з позитивних рис цієї спадщини відзначено те, що Антонович у більшості своїх праць спирається не тільки на друковані джерела, але й на архівні матеріали, виданням яких займався як член київської археологічної комісії. Деякі документи Антонович використав, зокрема, в своїй праці про одного з керівників Коліївщини – Івана Гонту, але, як зауважив Франко, «... про його смерть і взагалі про Уманську різню подає (автор) зовсім фантастичні дані, оперті на польських споминах Кребсової, Ліпомана і псевдо Ліпомана» [4, С. 146–148, 190].

Певний вклад у розвиток української історичної науки вніс Ю.А. Целевич. І.Я. Франко вважав його талановитим істориком і педагогом. Свою наукову кар'єру Целевич розпочав з опублікування розвідки «Дещо за поселення угорської України русинами і за унію церкви православної угорських русинів з Римом» [4, С. 219].

З похвалою писав І.Я. Франко про наукову спадщину С.А. Подолинського. Так, він відзначав, що останній, проживаючи в Женеві, «... опублікував своїм коштом дві досить великі популярно-наукові книжки, написані дуже талановито і фахово: «Здоров'я і життя людей на Україні» і «Ремесла і фабрики на Україні» [4, С. 284].

Про Д.І. Багалія вчений висловлювався, зокрема, рецензуючи видану ним збірку творів Г.С. Сковороди. «Прегарним введенням для такої праці (тобто збірки творів Г.С. Сковороди), – читаємо в рецензії, – служить обширна стаття проф. Багалія, праця взірцева в своїм роді, которая робить честь нашому заслуженому історикові і Харківському університетові» [12, С. 82]. Важливою і повчальною вважав він книгу Д.І. Багалія «Нариси з історії колонізації і побуту степової окраїни Московської держави» [12].

І.Я. Франко піддавав науковій критиці творчі методи дослідження М.С. Грушевського. «Не знаю також, – писав І.Я. Франко, – чи так дуже потрібно на різних язиках товкти й перемелювати фальшиві історичні конструкції проф. М. Грушевського, яких слабкість та нетривкість уже тепер відчуває кожний історик» [13, С. 432]. Критикував вчений і творчий метод Грушевського: «Автор (тобто Грушевський) кладе головну увагу на аналізування історичних явищ, але не має дару групування історичних фактів; от тим-то при всій глибокій обдуманості цього плану важні історичні події, а ще більше визначні історичні діячі тонуть у масі подробиць та розумувань. Звертаючи більшу увагу на відносини, ніж на живі особи, автор мусить скрізь заповнити прогалини історичних відомостей своїми розумуваннями та комбінаціями, іноді не зовсім щасливими» [14, С. 56, 290, 125].

Ряд критичних зауважень на адресу Грушевського висловив І.Я. Франко, рецензуючи його праці: «Історія України-Русі», «Ілюстрована історія України» та «Очерк істории українського народу». Він зазначав, що М. Грушевський недооцінював значення надання Львівському братству ставropігії, слабо висвітлив козацькі походи у Молдавію в 1572 і 1574 р., неправильно визначив час видання народовського журналу «Вечорниці» тощо. [14, 15].

У Франка ми зустрічаємо також принагідні згадки, оцінки, влучні спостереження, що стосуються О.М. Лазаревського, О.І. Левицького, І.П. Новицького, М.Ф. Сумцова, І.М. Каманіна, І. Нечуя-Левицького (як історика), П.І. Свистуна, К. Заклинського, М.Ф. Владимиристського-Буданова, В.М. Доманицького та інших дослідників минулого України [4], які й дотепер не втратили свого значення для вивчення української історіографії другої половини XIX – початку XX ст.

Нарешті варто навести Франкову оцінку таких важливих українських історичних видань, як «Руська історична бібліотека» та «Українсько-руський архів». Перше видання історик вважав дуже бажаним та корисним, оскільки в ньому у вигляді окремих монографій давався огляд історії України від найдавніших часів. Розглядаючи III том «Українсько-руського архіву», він з повагою писав про

зібрані у ньому матеріали до історії західноукраїнських земель 30 – 40-х років XIX ст. [16, С. 363–364].

Підсумовуючи, необхідно підкреслити, що у Франкових працях загалом дана об'єктивна оцінка української історіографії, відзначені її сильні й слабкі сторони.

Творча спадщина Івана Франка є цінною для історичної науки не лише з точки зору дослідження його історичних поглядів, але й як носій величезного обсягу інформації, що стосується політичного, громадського та культурного життя українського суспільства кінця XIX – початку ХХ ст. Комплексне вивчення і критичне використання творів Івана Франка, його наукової спадщини та листування відкриває перед істориками додаткові можливості для поглиблена дослідження суспільно-політичних, соціальних, культурно-духовних процесів української і зарубіжної історії.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Франко І.Я. Мислі о еволюції в історії людськості / І.Я. Франко // Франко І.Я. Зібрання творів : у 50 т. Т. 45 : Філософські праці / І.Я. Франко ; гол. ред. Є.П. Кирилюк. – Київ : Наукова думка, 1986. – С. 76–138.
2. Коваленко Л.А. Історичні погляди І. Я. Франка / Л. А. Коваленко // І. Я. Франко як історик : [текст] / за ред. : І.О. Гуржій, П.М. Калинченко, О.К. Касименко [та ін.]. – Київ : Вид-во АН УРСР, 1956. – С. 3–34.
3. Франко І.Я. Регести південно-руських літописів 1112–1200 років / І.Я. Франко // Відділі рукописів Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України, ф. 3, спр. 645, арк. 1.
4. Франко І.Я. Нарис історії українсько-русської літератури до 1890 р. / І.Я. Франко // Франко І.Я. Зібрання творів : у 50 т. Т. 41 : Літературно-критичні праці (1890 – 1910) / І.Я. Франко ; гол. ред. Є.П. Кирилюк. – Київ : Наукова думка, 1986. – С. 194–470.
5. Марченко М.І. Українська історіографія з давніх часів до середини XIX ст. / М.І. Марченко. – Київ : Вид-во Київського ун-ту, 1959. – 259 с.
6. [Франко І.Я.] Летопись Подгорецкого монастиря / [І.Я. Франко] // Киевская старина. – 1890. – Кн. 7. – С. 121–128.
7. Франко І.Я. Южнорусская литература / І.Я. Франко // Энциклопедический словарь : в 86 т. Т. 41 (81) : Эрдан – Яйценошение / [издатели : Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон]. – Санкт-Петербург, 1900. – Стб. 300–326.
8. Дзира Я.І. Тарас Шевченко і українські літописи XVII – XVIII ст. / Я.І. Дзира // Історичні погляди Т.Г. Шевченка / під ред. І.О. Гуржія. – Київ, 1964. – С. 61–89.
9. Українські народні пісні в записках Осипа та Федора Бодянських : [текст] / упоряд. та примітки А.Я. Ясенчук. – Київ : Наукова думка, 1978. – 368 с.
10. Франко І. [Рецензія] / І. Франко // Зоря. – 1885. – № 19. – С. 227–228. – Рец. на кн. : Письмо Н.І. Костомарова к издателю «Колокола» с предисловием М. Драгоманова». – Женева : Громада, 1885. – С. I–IX, 1–14.
11. Франко І.Я. Лист до Е. Ожешко від 31 березня 1886 р. // Франко І.Я. Зібрання творів : у 50 т. Т. 49 : Листи (1886–1894) / І.Я. Франко ; гол. ред. Є.П. Кирилюк. – Київ : Наукова думка, 1986. – С. 47–51.
12. Franko I. Charakterystika literatury ruskiej XVI – XVIII wieku / I. Franko // Kwartalnik historyczny. – 1892. – Z. 4. – S. 693–727.
13. [Франко І.Я.] Лист Франка І. до В. Дорошенка від 4 листопада 1915 р. / [І.Я. Франко] // Франко І.Я. Зібрання творів : у 50 т. Т. 50 : Листи (1895–1916) / І.Я. Франко ; гол. ред. Є.П. Кирилюк. – Київ : Наукова думка, 1986. – С. 432.
14. Франко І. Причинки до історії України-Руси. Частина перша / І. Франко // Франко І.Я. Зібрання творів : у 50 т. Т. 47 : Історичні праці (1898–1913) / І.Я. Франко ; гол. ред. Є.П. Кирилюк. – Київ : Наукова думка, 1986. – С. 417–548.
15. Шерех Ю. Третя сторожа [текст] : література, мистецтво, ідеологія / Ю. Шерех. – Київ : Дніпро, 1993. – 590 с.
16. Франко І. Українсько-русський архів : в 15 т. Т. 3. / І. Франко // Літературно-науковий вісник. – Львів, 1907. – Т. 40. – С. 363–364.